

Bouddhik Abhiyan: A Multidisciplinary Peer-reviewed Journal
 Vol.VIII, Issue 1: PP 13-27, 2023, July
 ISSN: 25050915 (Print)
 DOI: <https://doi.org/10.3126/bdikan.v8i01.57782>
 Nepal Progressive Professors' Association, Koshi Province, Nepal

मनैजति परेपछि कथासङ्ग्रहका कथामा लैङ्गिक शक्तिसम्बन्ध

गुरुप्रसाद पोखरेल^{१*}

^१उपप्राध्यापक (नेपाली), त्रि. वि. पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पस, काठमाडौं

*इमेल : gurupokharel@gmail.com

लेखसार

माधवलाल कर्माचार्यको मनैजति परेपछि (२००९) कथासङ्ग्रह सामाजिक यथार्थवादी कथाको सङ्कलन हो । यस कथासङ्ग्रहका सोदेश्य नमुना छनोट गरिएका 'तिनको शृङ्गार' र 'तिनी फर्कदा' कथामा तत्कालीन पुरुषवादी सामन्ती पितृसत्तात्मक चिन्तन, चरित्र र तिनका व्यवहारको प्रतिनिधित्व गराई निरीह नारीजीवनका यथार्थलाई प्रस्तुत गरिएको छ । सर्वेक्षण, सूक्ष्म पठन तथा पाठविश्लेषणको विधि प्रयोग गरी समग्रमा विश्लेषणात्मक विधिमाफत सामान्यीकृत निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको प्रस्तुत सङ्ग्रहका कथामा सांस्कृतिक अध्ययनअन्तर्गत लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धको खोजी र विश्लेषण गरिएको छ । तत्कालीन पितृसत्तात्मक सामन्ती चिन्तन र व्यवहार भएको पुरुषमुखी लैङ्गिक सम्बन्ध र पितृसत्ताकै केन्द्रमा लैङ्गिक विचारधारा प्रतिनिधित्व गराइएको उल्लिखित कथाहरूमा वैरभावपूर्ण लैङ्गिक सम्बन्ध, नकारात्मक लैङ्गिक भूमिका, परम्परागत पितृसत्ता, हिंसा र आपराधीकरणको चित्रण गरिएको छ । निम्न वर्गीय पुरुष र नारी चरित्रका लैङ्गिक समस्याको मूल कारकका रूपमा पितृसत्तागत अहम् र दम्भ रहेको छ । यी कथामा मानिसको प्राकृतिक लिङ्गका विपरीत सामाजिक, सांस्कृतिक आधारमा निर्मित विभेदकारी लैङ्गिक सम्बन्ध स्थापित भएको छ । त्यसले पारिवारिक र सामाजिक सत्ता पुरुषका हातमा सुम्पिएर असमान लैङ्गिक सम्बन्ध निर्माण गरेको छ । यी कथामा तत्कालीन सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचनामा उत्पादनका साधन, वितरण प्रणाली र श्रमको मूल्य निर्धारणमा नारीको सहभागिता शून्य भएकाले नारीहरूको अवस्था अधीनस्थ बनेको देखाइएको छ । कथामा प्रस्तुत सबै तथ्यहरूलाई आधार मानी तत्कालीन समाजको लैङ्गिक सम्बन्ध असमानतापूर्ण थियो भन्ने निष्कर्ष विश्लेष्य कथामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

मुख्य शब्द : उत्पीडन, प्रभुत्व, वर्चस्व, लैङ्गिक शक्तिसम्बन्ध, सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचना

परिचय

माधवलाल कर्माचार्य (१९८३-२०७०) सामाजिक यथार्थवादी कथाकार हुन् । उनका *मर्नेजति परेपछि* (२००९), *जीवनस्मृति* (२०२२), *कथा सौरभ* (२०३९) र *ढ्याङ गाउँको बगर र अरू कथाहरू* (२०५६) कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । *मर्नेजति परेपछि* कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित सातवटा कथामध्ये 'उद्घाटन' कथामा भाइवियोग,, 'अल्फ्रेको ऊ' कथामा सोभी पत्नीको चरित्रमाथिको आशङ्का, 'तिनको शृङ्गार' कथामा लैङ्गिक उत्पीडन, 'तिनको रिस', कथामा नारीका यौनमनोवेग, 'मर्नेजति परेपछि' कथामा एकल प्रेम, 'उसको अठोट' कथामा प्रेमाकर्षण, 'तिनी फर्कदा' कथामा लैङ्गिक उत्पीडन र 'यस्तो पनि क्षण हुँदो रहेछ' कथामा पुरुषको नारी आशक्ति जस्ता मुख्य विषय समेटिएका छन् । यी कथामा सामाजिक सङ्कीर्णता, पीडा र वेदनायुक्त नारीजीवन र लैङ्गिक उत्पीडन, अभावग्रस्तता, उत्पीडित लिङ्गको सामाजिक-सांस्कृतिक मूल्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली ग्रामीण तथा शहरिया समाजका आर्थिक, सामाजिक, पारिवारिक, गरिबी, नारी तथा पुरुषका कलह, शोषण, दमन, अन्याय र अत्याचारजस्ता विविध समस्याहरूको उद्घाटन गर्नु नै कर्माचार्यका कथाको मुख्य प्रवृत्ति हो । यस लेखमा चाहिँ कर्माचार्यका *मर्नेजति परेपछि* सङ्ग्रहमा रहेका सातवटा कथामध्ये सोदेश्य नमुना छनोट गरी लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धका दृष्टिले सघन देखिएका 'तिनको शृङ्गार' र 'तिनी फर्कदा' कथाको सांस्कृतिक अध्ययनअन्तर्गतको लैङ्गिक शक्तिसम्बन्ध सम्बन्धी मान्यताका कोणबाट अध्ययन गरिएको छ ।

समाजमा रहेका वर्ग, जाति, लिङ्ग, धर्म, संस्कृति तथा क्षेत्रीयताका बिचको शक्तिको सम्बन्ध र सन्तुलन नै शक्तिसम्बन्ध हो । समाजका विभिन्न क्षेत्रमा महिला र पुरुषहरूका बिचको सम्बन्ध लैङ्गिक सम्बन्ध हो । लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धले कृतिमा पुरुष र महिलाको सम्बन्ध, पुरुष र पुरुषको सम्बन्ध महिला र महिलाको सम्बन्ध र त्यसका लैङ्गिक विश्लेषण तथा लैङ्गिक विषय र लैङ्गिकताको खोजी गर्ने कार्य गर्दछ । यसले सामाजिक संरचनामा महिला वा पुरुषको उत्पीडनकारी सम्बन्धको अवस्थालाई देखाउँछ । कृतिभित्र नारीको मानसिक, शारीरिक, भौतिक अनुभूतिको प्रतिनिधित्व भएको छ कि छैन भन्ने कुराको खोजी यसले गर्दछ । यसले पितृसत्ताको नारीमाथिको उत्पीडनकारी व्यवहारलाई प्रस्तुत गर्दछ । विवाह, घरपरिवार, परिवारका सदस्यहरू, इष्टमित्र, नातासम्बन्ध, जाति, धर्म आदिका आधारमा लैङ्गिक सम्बन्ध प्रकट हुन्छ । समाजमा महिला र पुरुषले निर्वाह गर्ने भूमिकाका आधारमा लैङ्गिक

सम्बन्ध फरक फरक हुन्छ भने सामाजिक संस्था र कार्यस्थल, परिवार र नाता सम्बन्धसम्ममा पनि यस्तो भिन्नता पाइन्छ। यही सम्बन्धका कारण समाजमा नारी र पुरुषको पहिचान र स्वभाव भल्किन्छ। प्रस्तुत लेखमा माधवलाल कर्माचार्यका कथामा निहित लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धको खोजी र विश्लेषण गरिएको छ।

विधि र सामग्री

माधवलाल कर्माचार्यद्वारा लिखित *मनैजति परेपछि* (२००९) कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत सातवटा कथामध्ये सोद्देश्य नमुना छनोट गरी लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धका दृष्टिले सघन देखिएका 'तिनको शृङ्गार' र 'तिनी फर्कदा' कथामा निहित लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धलाई ठम्याउनु नै प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य विषय हो। प्रस्तुत अध्ययन पूर्णतः साहित्यिक र गुणात्मक भएकाले यसका लागि आवश्यक पर्ने आधारभूत तथा सहायक सामग्री सङ्कलनको मुख्य स्रोत र आधार पुस्तकालयलाई बनाइएको छ। सङ्कलित सामग्रीहरू प्राथमिक र द्वितीयक गरी दुई प्रकारका रहेका छन्। माधवलाल कर्माचार्यको *मनैजति परेपछि* कथासङ्ग्रह प्राथमिक स्रोतबाट र उक्त कथासङ्ग्रहको अध्ययनसँग सम्बन्धित अन्य सामग्रीहरू तथा शक्तिसम्बन्ध सम्बन्धी मान्यतालाई द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनका लागि सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण गर्ने सैद्धान्तिक पर्याधार सांस्कृतिक अध्ययनअन्तर्गत समेटिने लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धलाई बनाइएको छ। यसमा शक्तिसम्बन्ध सम्बन्धी अन्तोनियो ग्राम्ची र मिसेल फुकोका अवधारणाहरूलाई मुख्य आधार बनाइएको छ र तिनै सैद्धान्तिक अवधारणाका आधारमा निगमनात्मक विधिबाट सामग्रीको व्यवस्थापन गर्दै त्यसको अर्थापन गरिएको छ।

परिणाम र छलफल

शक्तिसम्बन्धको सैद्धान्तिक आधार

समाजमा रहेका वर्ग, जाति, लिङ्ग, धर्म, संस्कृति तथा क्षेत्रीयताका बिचको शक्तिको सम्बन्ध र सन्तुलन नै शक्तिसम्बन्ध हो। शक्तिसम्बन्धका विषयमा अन्तोनियो ग्राम्ची र फुकोले आफ्ना अवधारणा प्रस्तुत गरेका छन्। ग्राम्चीको बल प्रयोग नगरी पनि समाजभित्रका विभिन्न समुदाय तथा वर्गलाई प्रभुत्वले बाँधेको हुन्छ भन्ने प्रभुत्व सम्बन्धी र फुकोको विमर्श, ज्ञान र शक्तिबाट नै शक्तिसम्बन्ध प्रस्तुत हुन्छ भन्ने शक्तिसम्बन्ध सम्बन्धी मान्यताबाट शक्तिसम्बन्धको अवधारणा प्रस्तुत भएको देखिन्छ। ग्राम्चीका अनुसार शासक वर्गले निम्नवर्गमाथि दमनकारी प्रभुत्व स्थापना गरी शासन गर्छ। ग्राम्चीको प्रभुत्व सम्बन्धी मान्यताको सार भनेकै प्रभुत्व त्यतिबेला प्राप्त हुन्छ जब उच्च वर्गले बौद्धिक र नैतिक

नेतृत्व सिर्जना गरेर आर्थिक शक्ति प्राप्त गर्दछन् । यस्तो नेतृत्व प्राप्त गर्नका लागि श्रमजीवी वर्गसँग सहमति गरिन्छ र एउट साभ्ना मान्यताको विकास गरिन्छ (पाण्डेय २०७३, पृ. ६४)। राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक तथा बौद्धिकमध्ये कुनै पनि विचारधाराका माध्यमबाट शक्तिशाली शासक वर्गले निम्नवर्गका जनतामाथि दमन गर्ने काम गर्छ । यो दृष्टिकोण नै ग्राम्चीको वर्चस्वसम्बन्धी मान्यता हो । ग्राम्चीका दृष्टिमा सहमतिले नागरिक समाजका मानिसलाई सङ्गठित र एकत्व बनाउँछ तर बल प्रयोगका कारणले राजनीतिक शक्तिलाई उत्तरदायी बनाउँछ । मानवीय दमनको मूल स्रोत नेतृत्वमा हुने र राजनीतिक वर्चस्वको मूल स्रोतका रूपमा सरकार हुने हुँदा सत्ताधारी वर्गले आफ्नो सत्ता स्वार्थकै लागि पनि राजनीतिक नेतृत्वका रूपमा वर्चस्वको अभ्यास गर्ने गर्दछ । (ग्राम्ची सन् १९९६, पृ. ५७/५८) । यसरी प्रभुत्व भनेकैशासक हो । शासक वर्गले शासित वर्गमाथि कसरी आफ्नो नियन्त्रण कायम गर्छ र वर्चस्व स्थापना गर्छ भन्ने व्याख्या नै ग्राम्चीको मूल मान्यता हो । शासक वर्गले हिंसा वा बलका आधारमा राज्यका सबै पक्ष र विशेष गरी तल्लो वर्गलाई नियन्त्रण गर्न सक्दैन, त्यसका लागि उसले सहमतिका आधारहरू तयार पार्छ र सहमतिबाटै वर्गीय दमनलाई स्थिर र प्रभावकारी बनाउँछ भन्ने धारणा ग्राम्चीको छ । यसका लागि उसले सञ्चार, विद्यालय र परिवारका माध्यमहरूको उपयोग गर्छ । यसैलाई ग्राम्चीले प्रभुत्व भनेका छन् (भट्टराई २०७०, पृ. ३४४) । यसरी नजानिँदो ढङ्गबाट भित्रभित्रै शक्तिशाली शासकवर्गले गरिब जनतामाथि दमनकारी र शोषणजन्य शासन गरिरहने तथ्यलाई उनले प्रस्तुत गरेका छन् । ग्राम्चीका अनुसार प्रभुत्व एक किसिमको मानसिक दासता हो, जो मूलतः सत्ता निर्मित सांस्कृतिक संस्थाहरू र तिनका सम्प्रेषक वर्गहरूबाट प्राप्त हुन्छ (गिरी २०७०, पृ. ३३) । ती संस्था वा वर्गहरूले प्रभुत्वको स्थापना दमन वा सहमतिका माध्यमबाट गर्ने गर्छन् । ग्राम्चीका अनुसार जुनसुकै व्यक्ति, समुदाय वा निकायले आफ्नो प्रभुत्व कायम गर्न दमन वा सहमतिकै उपायको प्रयोग गर्छन् । फलस्वरूप प्रभुत्वशाली र प्रभुत्वमा आउन चाहनेका बीचमा सङ्घर्ष हुने गर्छ । प्रभुत्वलाई स्थायी हुँदैन । त्यसैले कुनै पनि समाजका व्यक्ति, वर्ग वा समूह सधैंभरि प्रभुत्वशाली हुन सक्दैनन् । जो प्रभुत्वशाली छ, उसको प्रभुत्व पनि सधैंभरि प्रभावशाली भइरहन सक्दैन । समाज विकासको क्रममा सामाजिक मूल्य, मान्यताहरू परिवर्तन हुदै जान्छन् । त्यसकारण समाजमा एकै किसिमको प्रभुत्व स्थायी रूपमा रहन सक्दैन, यो अस्थायी नै हुन्छ । यसरी ग्राम्चीका अनुसार शक्तिशाली समूहले कमजोर र निमुखामाथि आफ्नो शासनसत्ताको प्रभुत्व कायमै राख्नका लागि बलको मात्र प्रयोग गर्दैनन्, सहमतिमार्फत् पनि प्रभुत्व निर्माण र प्रयोग गर्छन् । उच्च वर्गले हैकम/प्रभुत्वलाई

बल र सहमति दुवैको प्रयोगबाट कमजोर वर्गमाथि आफ्नो वर्चस्व कायम गरिरहन्छ (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. ४०) । यसरी शासक वर्गले पछाडि परेका समुदायको दमनका लागि कसरी नियमनिर्माण गर्छन् र सांस्कृतिक मूल्य-मान्यताले कसरी आफ्नो वर्गको हितको रक्षा गर्छन् भन्ने कुरा नै प्रभुत्वको केन्द्रीय विषय हो ।

फुकोका अनुसार निर्धारित ऐतिहासिक अवस्थामा निश्चित प्रकारका विमर्शको निर्माण हुन्छ । विमर्शले भाषा र अभ्यास दुवैलाई एकत्व गर्छ र भाषाका माध्यमबाट भौतिक विषय र सामाजिक अभ्यासका आधारमा ज्ञानको उत्पादन गर्दछ (बार्कर, सन् २०००, पृ. ७६) । भौतिक विषय र सामाजिक अभ्यासबाट विमर्शको निर्माण हुन्छ । विमर्शले ज्ञानलाई परिभाषित र उत्पादन पनि गर्छ । मानवीय भाषिक व्यवहार र सामाजिक व्यवहारका बौद्धिक र तार्किक, अभ्यास, ज्ञानात्मक स्वरूप, भाषिक व्यवहार, विचार, मान्यता आदि विविध क्रियाकलापहरूले समाजमा एक प्रकारको विमर्श निर्माण गर्छन् (फुको, सन् १९८०, पृ. १८) । सत्यको स्वरूप सार्वभौमिक हुँदैन र यो सदैव आंशिक, स्थानीय र परिवर्तनशील हुन्छ भन्ने फुकोका मान्यतामा विमर्श सत्य वा असत्य, विचारधारात्मक वा वैज्ञानिक, तार्किक वा अतार्किक जे भए पनि केही फरक पर्दैन । फुकोले ज्ञान, विमर्श र सत्तालाई आधुनिक समाजको निर्माणको आधारभूत पक्ष मानेका छन् र उत्तर आधुनिक समाजको ज्ञान र सत्ताको स्वरूप केन्द्रीकृत नभई विकेन्द्रित छ भन्ने स्वीकार गरेका छन् (फुको, सन् १९८०, पृ. २४९) । ज्ञान जस्तै सत्ताको स्वरूप पनि सार्वभौम नभएर स्थानीय हुन्छ । जोसँग ज्ञान छ त्यो शक्तिशाली हुन्छ अर्थात् वर्तमान युगमा जोसँग ज्ञानात्मक सत्ता छ त्यसले नै सबैलाई अधीन गर्दछ भन्ने मान्यता फुकोको छ । फुकोले ज्ञान र सत्तालाई परिवार, वर्ग, जाति, लिङ्ग र समुदायगत सम्बन्धसम्म पुऱ्याएका छन् । फुकोका दृष्टिमा ज्ञान नै सत्ता हो । त्यसैले राज्यसँग नभएर व्यक्तिसँग नै सत्ता हुन्छ । यस्तो सत्ताले सत्यको निर्माण गर्छ । सत्ता र दमनबाट नै विषयहरू सञ्चालित हुन्छन् (फुको सन् १९८०, पृ. १२४) । सत्ता केन्द्रीय स्रोत मात्र होइन बरु तलबाट निर्माण हुने प्रक्रिया हो ।

मानव समाजमा रहेको व्यक्तिको अस्तित्व नै उसको शक्ति हो । फुकोले भाषिक सङ्कथनको एउटा पक्ष शक्ति हो भनेका छन् । उनले ज्ञान र सत्ताद्वारा शक्तिको निर्माण हुन्छ भनेका छन् (उप्रेती, २०६८, पृ. ३९) । फुकोले शक्तिको पुरै नयाँ किसिमको अवधारणालाई अधि बढाएका छन् । हामी शक्ति सधैं एकै दिशाबाट आएको हुन्छ भनेर सोच्छौं । यो माथिबाट तलतिर लागू हुन्छ र यो विशिष्ट स्रोतबाट आएको हुन्छ भनेर सोच्छौं । यो सार्वभौम संरचनाबाट, राज्यबाट, शासक वर्गबाट वा त्यस्तै अन्य कुराहरूबाट

आएको सोच्छ्रौं तर फुकोका अनुसार शक्तिले 'साङ्गोको रूपमा काम गर्दैन', यो प्रवाहित हुन्छ । यसलाई एउटा मात्र केन्द्रले एकाधिकारका साथ प्रयोग गर्दैन । यो लागू गरिन्छ र जालो जस्ता संस्थाहरूमार्फत् अभ्यासमा ल्याइन्छ (फुको १९८०, पृ. ९८) । यसको आशय के हो भने हामी पनि केही हदसम्म शक्तिको प्रवाहमा समेटिएका छौं, हामी दमनकारी र दमित दुवै हौं । यो एकै स्रोत वा स्थानबाट माथिबाट तलतर्फ मात्र आएको हुँदैन । शक्ति दमनकारी मात्र नभएर सिर्जनात्मक पनि हुन्छ । शक्तिको प्रयोग प्रभुत्वशाली वर्गले समाजमा आफ्नो वर्चस्व कायम राख्नका लागि गर्दछ । शक्ति जसमा केन्द्रित हुन्छ, उसैमा निर्णय गर्ने क्षमता हुन्छ । त्यसैले शक्तिको केन्द्र व्यक्ति, जाति, समुदाय, लिङ्ग, वर्ग तथा राष्ट्रसमेत हुने गर्दछ । एउटा शक्तिशाली व्यक्ति, जाति, लिङ्ग, समुदाय, वर्ग, राष्ट्र आदिले अर्को व्यक्ति, जाति, समुदाय, लिङ्ग, वर्ग वा राष्ट्रलाई समाप्त पार्न अनेक षड्यन्त्र रचेका हुन्छन् । शक्तिको अभ्यास युद्ध, राजनीति, अफिस, स्कुल वा पारिवारिक एकाइभित्र पनि हुन्छ (उप्रेती, २०६८, पृ. ४२) । शक्ति सम्बन्धहरूले सबै वर्ग, जाति, लिङ्ग, अवधारणा, विचार, मान्यता जस्ता सामाजिक अस्तित्वका तहहरूमा काम गरिरहेका हुन्छन् । तसर्थ तिनीहरू सामाजिक जीवनका सबै क्षेत्रहरूमा काम गरिरहेका भेटिन्छन् चाहे त्यो वर्ग, परिवार वा यौनिकता जस्तो निजी क्षेत्रमा होस् चाहे राजनीति, अर्थतन्त्र र कानून जस्ता सार्वजनिक क्षेत्रमा होस् । शक्तिले सामाजिक जीवनका सबै क्षेत्रहरूमा काम गरिरहेको भेटिन्छ चाहे त्यो वर्ग, परिवार वा यौनिकता जस्तो निजी क्षेत्रमा होस् चाहे राजनीति, अर्थतन्त्र र कानून जस्ता सार्वजनिक क्षेत्रमा होस् (हल, सन् १९९७, पृ. ३३/३६) । यो उत्पादक पनि हुन्छ । यसले विमर्शको उत्पादन गर्छ । यसलाई पूरै सामाजिक संरचनामार्फत् सञ्चालित उत्पादनशील सञ्जालको रूपमा बुझ्नुपर्छ (फुको १९८०, पृ. ५०, ११९) । यसरी फुकोले विमर्शबाट सबै कुराको प्रतिनिधित्व हुने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

नेपाली समाज पुरुषप्रधान भएकाले महिलाको स्थान कमजोर र पुरुषको स्थान शक्तिशाली भएको देखिन्छ । शक्तिको प्रभुत्वभन्दा टाढा कोही पनि जान सक्दैन । फुकोले शक्तिको अभ्यास भएपछि नै त्यसको प्रतिकारको सम्भावना पनि साथसाथै देखिन्छ भनेका छन् (उप्रेती, २०६८, पृ. ३८) । हरेक कालखण्डमा नयाँनयाँ शक्तिको जन्म हुन्छ । यसरी शक्ति भन्नासाथ ज्ञान आउँछ, ज्ञान भन्नासाथ शक्ति यी दुईमध्ये एकले अर्कोलाई डोच्याएको हुन्छ (गौतम, २०७१, पृ. ११६) । हाम्रो समाजमा पनि विभिन्न प्रकारका शक्तिहरू रहेका छन् । तीमध्ये शक्तिलाई व्यक्तिगत, जातिगत, वर्गगत, लिङ्गगत आदिका आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यही शक्तिकै आधारमा समाजमा महिलालाई पुरुषले र शक्तिशाली वर्गले कमजोरलाई अपहेलना गरेको देखिन्छ ।

महिला र पुरुषको भिन्न सामाजिक परिचय नै लैङ्गिक शक्तिसम्बन्ध हो । समाजका सबै गतिविधिमा नारी र पुरुष दुबैको भूमिका रहने हुनाले समाज साभ्गा स्थान हो । साहित्यमा कृतिभिन्न नारी र पुरुषको स्वाभाविक प्रतिनिधित्व भएको छ कि छैन भन्ने विषयको खोजी नै लैङ्गिक शक्तिसम्बन्ध हो । नारीले पुरुषलाई र पुरुषले नारीलाई हेर्ने अवधारणा, नारीपात्रको सामाजिक स्थान, सम्मान, नारीप्रतिको धारणा, समाजले तय गरेका नारीका जिम्मेवारी, नारी नारीका बिचको सम्बन्ध, नारी र पुरुषका बिचको सम्बन्ध आदि सन्दर्भहरू लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धअन्तर्गत आउँछन् । लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धको खोजी गर्दा उपेक्षित, दमित, उत्पीडित, सीमान्तीकृत जाति, वर्ग, लिङ्ग, क्षेत्र, समय, विचारधारा, संस्कृति आदिलाई विशेष महत्त्व दिइन्छ । लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धले समाज र संस्कृतिबाट निर्मित पुरुष र महिला बिचको सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनीतिक तथा मनोवैज्ञानिक भूमिका र अवस्थालाई जनाउँछ (खनाल, २०७५, पृ. १) । लैङ्गिक दमन र हिंसा, पुरुषबाट महिलामाथि हुने यौनिक व्यवहार, विचारधारा, पहिचान, प्रतिनिधित्व आदिको विश्लेषण लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धअन्तर्गत गर्न सकिन्छ (भट्टराई, २०६८, पृ. २६१) । लिङ्ग प्रकृतिबाट निर्मित हुन्छ भने लैङ्गिकता समाजबाट निर्मित हुन्छ । त्यसैले लैङ्गिकता कृत्रिम कुरा हो । प्रत्येक समाजमा रहेका व्यक्तिहरूलाई जब जैविकीय रूपमा महिला र पुरुष भनेर सम्बोधन गरिन्छ भने त्यसलाई लिङ्ग भनिन्छ । लिङ्ग छुट्याउने आधार पनि सबै समाजमा एकै किसिमको हुन्छ (आचार्य, २०७४, पृ. २) । लिङ्ग सार्वभौमिक र जैविक विषय हो भने लैङ्गिकता सामाजिक-सांस्कृतिक सन्दर्भमा निर्मित विषय हो । समाजले महिला र पुरुषका बीचमा निर्धारित गरेका मूल्यमान्यता, अवधारणा, संस्कार, व्यवहार आदिको समष्टि रूप नै लैङ्गिक शक्तिसम्बन्ध हो । यसले नारी र पुरुषको भूमिकालाई सामाजिक-सांस्कृतिक सन्दर्भबाट हेर्दछ (भट्टराई, २०७७, पृ. १०६) । समाजमा महिला र पुरुषको प्रतिनिधित्व कसरी भएको छ, समाजले महिला र पुरुषलाई कस्तो भूमिका प्रदान गरेको छ भन्ने विषयको अध्ययन यसमा गरिन्छ । समग्रतः लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धले कुनै पनि कृतिभिन्न नारीको मानसिक, शारीरिक, भौतिक अनुभूतिको प्रतिनिधित्व भएको छ कि छैन भन्ने कुराको खोजी गर्दै पितृसत्ताको नारीमाथिको उत्पीडनकारी व्यवहारलाई प्रस्तुत गर्दछ ।

प्रस्तुत लेखमा माधवलाल कर्माचार्यको *मनैजति परेपछि* (२००९) कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित सोदेश्य नमुना छनोट गरिएका 'तिनको शृङ्गार' र 'तिनी फर्कदा' कथामा निहित पुरुष र नारीबीचको अमानवीय, असन्तुलित र शत्रुतापूर्ण लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धको खोजी र विश्लेषण गरिएको छ । लैङ्गिक असमानता, परम्परागत पितृसत्तात्मक सामन्तवादी पुरुषवादी वर्चस्व र अधीनस्थता, नारीका दीनहीनता

र पुँजीवादी चरित्रका कारण उत्पीडित असहाय नारी समुदायले भोग्नुपरेका सास्ती तथा त्यसबाट उत्पन्न कारुणिक जीवन दशालाई विश्लेष्य कथामा निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। यी कथामा तत्कालीन विमर्शात्मक संरचनामा शक्तिका स्रोतबाट वञ्चित, उपेक्षित र अधीनस्थ निम्न वर्गीय उत्पीडित नारी समुदायको प्रतिनिधित्व गराइएको छ। यस लेखमा सोदेश्य नमुना छनोट गरिएका उल्लिखित कथामा लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धको विश्लेषण गरिएको छ।

मर्नेजति परेपछि कथासङ्ग्रहका कथामा निहित लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धको विश्लेषण

माधवलाल कर्माचार्यद्वारा लिखित *मर्नेजति परेपछि* (२००९) कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित 'तिनको शृङ्गार' कथामा तत्कालीन पितृसत्तात्मक संरचनायुक्त समाजमा विद्यमान नारीमाथिका उत्पीडन, शोषण र हिंसालाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ। यस कथामा २००९ साल आसपासको नेपाली समाजमा विद्यमान नारी समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको छ। तत्कालीन सामन्ती उत्पादन सम्बन्ध भएको समाजमा सामाजिक, राजनीतिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक रूपमै महिलाहरूको लैङ्गिक भूमिका पुरुष अधीनस्थ रहेको देखिन्छ। उनीहरू शारीरिक, मानसिक र सामाजिक कुनै पनि दृष्टिले स्वतन्त्र थिएनन्। पितृसत्ताको वर्चस्वशाली दबदबा सहनु महिलाहरूको दिनचर्या थियो। प्रस्तुत कथामा पितृसत्तात्मक समाजमा महिलाले बालविवाहका कारण खप्नुपरेका हिंसा र उत्पीडनलाई सजीव रूपमा उतारिएको छ। यस कथामा प्राकृतिक लिङ्गव्यवस्थाका आधारमा नारी र पुरुष दुवै चरित्रको उपस्थिति रहेको छ। नारी र पुरुषबिचको लैङ्गिक सम्बन्धबाट निर्मित प्रस्तुत कथामा तिनी (बुहारी) भनिएकी व्यक्ति केन्द्रीय नारी चरित्र हो। उसकै केन्द्रीयतामा कथाको संरचना तयार भएको हुँदा पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाबाट उत्पीडित नारीको प्रतिनिधित्व पनि उसबाटै भएको छ। यहाँ उसले तत्कालीन पितृसत्तात्मक संरचनायुक्त समाजमा बालविवाहका कारण नारीहरूले भोग्नुपरेका वास्तविक पीडा भोगाइको प्रतिनिधित्व गरेकी छे। आवाजविहीन, अधिकारविहीन र शक्तिविहीन तिनी बालकैमा विवाह भएर सासूको चरम बुहार्तन र लोग्ने तथा देवरानीको पितृसत्तात्मक उत्पीडन सहन विवश बनेकी छे।

पारिवारिक र सामाजिक लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धको बनोट प्रस्तुत भएको कथामा तिनी (बुहारी), उसको लोग्ने, आमा, बुबा सासू र देवरानीबिच पारिवारिक र कुटुम्बको नातासम्बन्ध रहेको छ। उसका माइतीको सदस्यसँग उसको घरका सदस्यको सम्बन्ध पारिवारिक, कुटुम्बेरी र सामाजिक प्रकृतिको छ। यहाँ तिनी र उनका लोग्नेबीच पतिपत्नीको सम्बन्ध रहेको छ भने तिनीसँग उसका पतिका बुबाआमाको सासू र ससुराको सम्बन्ध रहेको छ। तिनीका माइतका बुबाआमा उसका जन्मदाता हुन्।

यसरी तिनीसँग कथाका सबै नारी र पुरुष पात्रको लैङ्गिक सम्बन्ध पारिवारिक किसिमको रहेको देखिन्छ। यस कथामा तिनीका माइतका आमाबुबा र घरका आमाबुबाबीचमा पारिवारिक कौटुम्बिक सम्बन्ध रहेको छ। उनीहरूका बिच सम्धी-सम्धी र सम्धिनी-सम्धिनीको सम्बन्ध रहेको छ। यहाँ पारिवारिक लैङ्गिक शक्तिसम्बन्धमा बेमेल र द्वन्द्व प्रकट भएको पाइन्छ।

प्रस्तुत कथामा एउटी विवाहित नारी घर र माइत दुवैतिरबाट पितृसत्ताको चरम उत्पीडनमा परेको देखाइएको छ। महिलाले गर्ने सामान्य शृङ्गारको विषयलाई लिएर तिनी (बुहारी) माथि जन्म दिने बाबु, लोग्ने, सासू तथा देवरानीको दमन तीव्र रहेको छ। घरको कामधन्दा नगरी शृङ्गारमात्र गरेर बस्छे भन्ने घरकी सदस्य सासूको कुरा सुनेपछि उसका बुबाले गाली गरेको देखिन्छ। कथामा माइत आएकी छोरीलाई अर्काको कुरा सुनेर बाबुले 'तिनीले शृङ्गारपटारमा धेरै टाइम लगाउँछे रे। अर्काको घरमा पसिसकेपछि अब जिउभरि आँखा राख्नु पर्छ भनेर गाली गरेको छ (पृ. १६)। बाबुको तिनीप्रतिको उक्त प्रकारको व्यवहार तत्कालीन सामन्तवादी पितृसत्तात्मक सङ्कीर्ण चिन्तन र सोचको परिणाम हो। पितृसत्ताले नारीलाई एक मिनेट फुर्सद बसेको देख्नै हुँदैन। नारीले मेसिनसरह जिउको ख्याल नराखी चौबिसै घन्टा काम गर्नुपर्छ भन्ने गलत र विभेदकारी मान्यताका कारण र पुरुषको प्रभुत्व र वर्चस्वका कारण यस कथामा तिनी जन्म दिने आफ्नै बाबुबाट पनि लैङ्गिक हिंसाको चपेटामा परेकी हो। यसबाट यस कथामा महिला र पुरुषको पारिवारिक लैङ्गिक सम्बन्ध मूलतः पुरुषकेन्द्री, पितृसत्तात्मक, विभेदकारी र असमानतामूलक रहेको छ। तिनी घरमा सासूसुरा र श्रीमान्को अधीनमा छे। उसको स्वतन्त्र लैङ्गिक भूमिका छैन। घरमा सासूको तिनीमाथिको उत्पीडनकारी सम्बन्धलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

एक दिन होइन दुई दिन... अलिबेर कोठामा...। माथि सासू कराएकी सुनियो- एकछिन फुर्सद भए जस्तो भो कि त कोठामा दाखिल, राति पनि त्यही कोठा, दिउँसो पनि त्यही कोठा, आफूले भात पस्किदिएपछि केही थप्नु पर्ला बेसोमती। ... यत्तिका पाँच पाँच छ छ वर्ष भैसकेपछि पनि किन बच्च भएन ? (पृ. २०)

यहाँ तिनी (नामक नारी बुहारी) सासू नारीबाट नै उपेक्षित छे। सासूले उसलाई भान्सा छाडेर खालि कोठामा मात्रै बस्ने भनेर गाली गरेकी छे। बच्चा नजन्माएकामा पनि उसले सासूको गाली/हिंसा सहनुपरेको छ। यो तिनीको स्वतन्त्रतामाथिको क्रूर हस्तक्षेप हो। तत्कालीन पितृसत्तात्मक संरचनायुक्त

समाजमा ऊ महिलाबाट नै पीडित भएकी छे । यहाँ तिनी पितृसत्तात्मक सामन्ती संस्कारले निर्माण गरेको उत्पीडनकारी संस्कृतिका कारण सासूबाट लैङ्गिक हिंसा सहन बाध्य छे ।

प्रस्तुत कथामा सानै उमेरमा विवाह भएर तिनी नामक नारी घर गएकी छ । उसले माइतमा रहँदा काम गर्नुपरेको थिएन । विवाह भएपछि ऊ सकी नसकी घरको सबै काम गर्न विवश छे । पति, सासू र ससुरालाई खुवाउनु र सन्तुष्ट पार्नु, घरधन्दा गर्नु उनका घरका दिनचर्या हुन् । ती सबै काम गर्दा पनि उसले सासूको करकर सहनुपरेको छ । ऊ पति, सासू र ससुराको नियन्त्रण र अधीनमा छे । उसको स्वतन्त्र लैङ्गिक पारिवारिक तथा सामाजिक सम्बन्ध पनि छैन । उसले नबोली सारा पीडा र दुःखकष्ट सहेर बृहार्तन सहनु परेको छ । पितृसत्ताको स्थापना र विकासपछि नारीहरूमाथिको चरम हिंसाले फस्टाउने मौका पाएको अवस्था तिनीको जीवनमा सजीव रूपले देखिन्छ । यसरी यस कथामा पितृसत्तात्मक सामन्ती संस्कारयुक्त समाजमा पुरुषको भूमिका प्रधान भएको र त्यसबाट नारीहरू शासित हुनुपरेको कटु सत्यलाई प्रतिनिधित्व गराइएको छ । यस कथाकी मुख्य पात्र तिनी आफ्नो लोग्नेका अधीनमा छे । कथामा उसको कुनै पनि प्रकारको स्वतन्त्र र अस्तित्वशाली लैङ्गिक हैसियत छैन । कथामा पत्नी तिनीमाथि लोग्नेको अधीनस्थतालाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ : “*त्यति कसो बोलाएपछि त मर्न आउनु पथ्यो कि, बा खाइरहनुभएको थियो, म ने खाइरहँथेँ, महारानी यहाँ गाडिन्छे, दिनहुँ शृङ्गार गर्न ठाँटिई* (पृ. २०) ।” यसरी एउटै परिवारमा लोग्नेसामु अत्यन्त निरीह बनेर जीवन व्यतीत गर्नुपरेको तिनी नारीको अवस्था देखाइएको छ । ऊ लोग्नेबाट अधीनस्थतामा परेर पीडित बनेकी छे । यसबाट नारी र पुरुषको विषम लैङ्गिक भूमिकाबाट पितृसत्ताको वर्चस्व र अधीनस्थता स्थापना भएको देखिन्छ ।

माधवलाल कर्माचार्यको *मर्नेजति परेपछि* (२००९) कथासङ्ग्रहमा सङ्कलित ‘तिनी फर्कदा’ कथामा तत्कालीन पितृसत्तात्मक संरचनायुक्त समाजमा विद्यमान नारीमाथिका उत्पीडन, शोषण र हिंसालाई मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ । नारी समस्या, पुरुष हिंसा, विभेद र पीडाजस्ता लैङ्गिक समस्याको प्रतिनिधित्व गराइएको यस कथामा पुरुष वर्चस्वका कारण नारी शक्तिहीन बनाइएको पीडाजन्य परिवेश चित्रित छ । दाजुको आग्रहमा एक दिनका लागि जन्मघर जान्छु भन्दा सासू र लोग्नेबाट व्यवधान हुनु, ज्यादै ढिपी गरेपछि एक दिनका लागि माइत जान दिनु, भनेकै दिनमा घरमा नआएपछि सासू र सौतिनी सासूले गाली गर्नु, आमाका उक्साहटमा लागेर लोग्नेले तिनीलाई मरणासन्न हुने गरी कुट्नु तथा ऊमाथि परिवारका सदस्यबाट चरम उत्पीडन हुनु यस कथामा आएका मुख्य

कथ्यसन्दर्भहरू हुन् । एउटी अवला नारीमाथि पितृसत्तात्मक दमन र शोषण थोपरिएका यस कथामा प्राकृतिक सम्बन्धका रूपमा पुरुष र महिलाको उपस्थिति छ भने सामाजिक लैङ्गिक सम्बन्धका रूपमा पति र पत्नीको भूमिका प्रस्तुत गरिएको छ । मुख्य पात्रका रूपमा आमा, छोरो र बुहारीबीचको पारिवारिक सम्बन्ध रहेका यस कथामा छोरो/लोग्ने र तिनी/पत्नी/बुहारी पति पत्नी हुन् । लोग्नेले पितृसत्तात्मक सोच र दम्भका कारण पत्नी तिनीमाथि तीव्र लैङ्गिक हिंसा र उत्पीडन गरेको छ । तिनी/नारी लोग्नेबाट बारम्बार प्रताडित भएकी छे । यहाँ परम्परागत पितृसत्तात्मक वर्चस्वका कारण पति पत्नी लोग्ने र तिनीबीच सौहार्द्रपूर्ण र मित्रवत सम्बन्ध नभई शत्रुतापूर्ण, प्रपीडक र वैरभावपूर्ण लैङ्गिक सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत कथामा आफ्ना दाजुले एकदिनका लागि विवाहित बहिनीलाई माइत बस्न बोलाएपछि साँझमा नै घर फर्कने सर्तमा सासूले बुहारीलाई बिदा दिएकी छे । राति दस बजेसम्म पनि बुहारी घर नफर्किएपछि आमाछोरा रिसले छटपटिन्छन् । भोलिपल्ट नन्द/मैयाँले भाउजू पुर्याउन ल्याउँछे । आमा, सौतेनी आमा र लोग्नेको किचकिच र गाली भर्खर घर आइपुगेकी बुहारी तथा पत्नीमाथि बर्सिन सुरु हुन्छ । बुहारी समयमा घर नआइपछि आमा/सासूले *हिजो पनि त्यतिको कराएँ, मर्ने आइन । छोरोलाई पनि भेडो तुल्याइसकी, अगि बिहान पनि भनेकी थिएँ, आफ्नी स्वास्नीको कुरा भयो भने ओठ पनि चलाउँदैन, यो बूढो हाड घोट्दा घोट्दा* (भनेर छोरोमाथि असन्तोष प्रकट गरेकी छे (पृ. ५१) । त्यसै गरी सौतेनी आमाले पनि *आमाले जन्माएको छोरोले नै त्यसो गर्न हुन्थ्यो ? दिदी पनि के नि, सोझी लाटी भएर हुन्छ ? सासू त हो नि केलाउनु पर्छ जगल्टा* भनेर बुहारीमाथि नै चरम उत्पीडन गरेको देखिन्छ (पृ. ५१) । प्रस्तुत कथाकी नारीपात्र सासू र आफ्नै लोग्नेबाट बहारी यातना सहन विवश छे । पितृसत्तात्मक तत्कालीन सामन्ती समाजमा नारी र पुरुष प्रभुत्वका कारण ऊ उत्पीडनमा परेकी हो । ऊ प्रभुत्वशाली सासू र लोग्नेबाट शारीरिक र मानसिक हिंसा हुँदासमेत प्रतिपाद गर्दिन । आफूविरुद्ध पितृसत्ताले गरेको शोषण र अत्याचारविरुद्ध ऊ आवाज उठाउन सक्तिन । ऊ घरपरिवारबाट उपेक्षित बन्नुपरेको छ । उसका इच्छा, चाहना, आवश्यकता तथा आफन्त केही छैनन् । यहाँ बुहारी पितृसत्तात्मक संस्कृतिबाट प्रशिक्षित नारीबाट लैङ्गिक विभेद, शोषण, दमन र उत्पीडनमा पारिएकी छ । आमाको आड पाएपछि भनेको समयमा घर नआएको र अर्को दिन मात्र आएको भन्ने आरोप लगाएर पत्नीमाथि लोग्नेले चरम यातना दिएको छ । पत्नीमाथिको गाली र मरणासन्न हुने गरी पिटिएको

अवस्थाबाट बुहारी मूर्च्छित भई भुईमा ढलेकी छे । लोग्नेबाट प्रताडित पत्नीका अवस्थालाई कथामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

“राति स्वास्नी फर्की, कोठाभित्र पस्ने बितिकै उर्लन थाल्यो- ‘बडो, तेरो जस्तो माइती कसैको छैन, हिजै मने आ भने पछि त मर्न आउन सक्थी कि राँडी !’

तिनी नामले सम्बोधित नारी त्यसै उभिएर मुस्कुराउन खोजेकी जस्ती थिई- तिनी नफर्केको सबै कारण उहाँलाई थाह छँदै त थियो नि तर उल्लाई भोक चल्थो, आफ्नो अगाडि उभिएकी स्वास्नीलाई एक लात जमायो । तिनी पछारिन पुगिन्, ठूलो अवाज आयो (पृ. ५१) ।

यहाँ प्रस्तुत कथांशबाट विवाहपछि पति आश्रित बनेकी तिनीमाथि लोग्नेले चरम यातना दिएको छ । यहाँ तिनी नारी परम्परागत पत्नीकै रूपमा रहेकी छ । उसले सासू, सौतेनी आमा र लोग्नेको ज्यादतीविरुद्ध कुनै प्रतिरोध गर्न सकेकी छैन ।

‘तिनी फर्कदा’ पुरुष र नारीबीचको लैङ्गिक सम्बन्धबाट निर्माण भएको कथा हो । कथामा नारी र पुरुष दुवै मुख्य पात्रका रूपमा रहेका छन् । पारिवारिक र सामाजिक लैङ्गिक सम्बन्धको बुनोट तयार भएको प्रस्तुत कथामा मुख्यतः तिनी (बुहारी) र उसको लोग्नेबीच पारिवारिक सम्बन्ध रहेको छ भने उनीहरूको मैयाँ र माइती र गाउँका महिलाहरूसँग अन्तरपारिवारिक लैङ्गिक सम्बन्ध रहेको छ । यहाँ पुरुष र नारीबीचको लैङ्गिक सम्बन्ध मूलतः पितृसत्तात्मक चिन्तनबाट ग्रसित पुरुषकेन्द्री र परिवारकेन्द्री रहेको छ । कथाकी मुख्य पात्र तिनी नामकी नारी आफ्नो लोग्नेका अधीनमा छे । कथामा उसको कुनै पनि प्रकारको स्वतन्त्र र अस्तित्वशाली लैङ्गिक हैसियत छैन । कथामा पत्नीमाथि लोग्नेको अधीनस्थतालाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ : *“आफ्नो अगाडि उभिएकी स्वास्नीलाई एक लात जमायो । (पृ. ५१) ।”* यसरी एउटै परिवारमा लोग्नेसामु अत्यन्त निरीह बनेर जीवन व्यतीत गर्नुपरेको तिनी (बुहारी) को अवस्था देखाइएको छ । तिनी लोग्ने र सासूबाट अधीनस्थतामा परेर पीडित बनेकी छे । यसबाट नारी र पुरुषको विषम लैङ्गिक भूमिकाबाट पितृसत्ताको वर्चस्व र अधीनस्थता स्थापना भएको देखिन्छ ।

प्रस्तुत कथामा पितृसत्तात्मक पारिवारिक संरचनाका कारण उत्पीडित नारी समुदायको प्रतिनिधित्व र उपस्थिति रहेको छ । कथाकी मुख्य नारी पात्र तिनी तमाम लोग्नेहरूद्वारा उत्पीडित महिलाहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र हो । तत्कालीन विमर्शात्मक संरचनामा पितृसत्ताद्वारा महिलाहरू

शक्तिहीन बनाइएर चरम आर्थिक, मानसिक, शारीरिक र सामाजिक रूपमा शोषित र उत्पीडित थिए । यहाँ तिनी लोग्नेबाट पटक पटक पिटिएकी छे । लोग्नेले उसको सबै प्रकारको स्वतन्त्रतामा अंकुश लगाएको छ । लोग्नेको बारम्बार यातना सहनु उसको नियति बनेको छ । यसरी मानव सभ्यता र समाजका इतिहासमा पितृसत्ताको स्थापना र विकासपछि नै नारीहरू सीमान्त बनाइँदै चरम उत्पीडनमा परेका हुन् । उनीहरूको पहिचान पुरुष आधारित भएको तर आफ्नो स्वतन्त्र अस्तित्व नरहेको अवस्था छ । पितृसत्तात्मक समाजमा नारी अस्मिता र पहिचानमाथि हुने र हुँदै आएको पुरुषको उत्पीडनलाई यस कथाले राम्ररी देखाएको छ । पुरुषको वर्चस्वशाली अवस्थाबाट महिलामाथि शोषण र दमन भएको देखाइएको यसमा पितृसत्तात्मक उत्पीडनकारी लैङ्गिक सम्बन्ध प्रस्तुत भएको छ । जसका केन्द्रमा पुरुष लोग्ने (छोरो) रहेको छ र ऊबाट पत्नी चरम शोषणमा परेकी छे । यस कथामा सासूबाट ऊ चरम मानसिक यातनामा परेको तथ्यलाई सासूका यी भनाइले प्रस्ट पार्छन् : *कसैलाई टेरिन, यति सारो कराउँदा पनि आइन । हामीलाई त टेरिन, टेरिन, हामी को हौँ र !* (पृ. ५०) । यहाँ बुहारीको स्वतन्त्र लैङ्गिक अस्तित्व सासूले स्वीकार्न सकेकी छैन । यसरी पारिवारिक रूपमा पति र पत्नीको सामाजिक सम्बन्ध दर्शाइएको यसमा उत्पीडक र उत्पीडित पुरुष र नारीबीचको तिकतापूर्ण पारिवारिक सम्बन्धको प्रतिनिधित्व गराइएको छ ।

प्रस्तुत कथामा बुहारीले पितृसत्तात्मक समाजबाट लैङ्गिक रूपमा शक्तिहीन बनाई पछि पारिएका नारी समुदायको प्रतिनिधित्व गरेकी छे । यस कथाको लैङ्गिक सम्बन्ध मूलतः पुरुषकेन्द्री र परिवारकेन्द्री रहेको छ । कथाकी मुख्य नारी पात्र बुहारी लोग्ने, सासू र सौतेनी आमाको अधीनमा छे । पारिवारिक संलग्नता र संरचनामा उसको कुनै स्वतन्त्र लैङ्गिक अस्तित्व छैन । कथामा उसको भूमिका बुहारी र पत्नीका रूपमा रहेको छ । ऊ प्रभुत्वशाली पितृसत्तात्मक चिन्तन बोकेका पुरुष र नारीबाट अधीनस्थ छे । कथामा सासूले उसलाई माइतबाट फर्किहाल्न निर्देशन दिएकामा उसले कुनै प्रतिक्रिया र प्रतिवाद गर्न सकेकी छैन । *“आज फर्कनू । तेरो देबर विरामी छ । देखेकै छस् । एकलैले माथि हेरूँ कि तल । ... आउनु, आउनु, आजै फर्केस् ।”* भनेर उसलाई पितृसत्तात्मक बन्धनभित्र दबाउने काम गरिएको छ (पृ. ४८-४९) । यहाँ उसको अस्तित्वकै अवमूल्यन गरिएको छ । उसमाथि कुनै पनि प्रकारको मानवीय व्यवहार गरिएको छैन । पुरुषलाई छनोटको अधिकार हुने तर छोरीको बिहे गरेर पठाएपछि पारिवारिक दायित्व पूरा भएको ठान्ने पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचनाको कारण ऊ लैङ्गिक विभेदमा परेकी छे । यसरी कथामा नारी र पुरुषको विषम लैङ्गिक भूमिकाका कारण पितृसत्ताको जबरजस्त

वर्चस्व स्थापना भएको देखिन्छ। यस कथामा लैङ्गिक सम्बन्ध परम्परागत रहेको छ र त्यस सम्बन्धको केन्द्रमा पितृसत्ता रहेको छ। यहाँ प्रस्तुत महिला तथा पुरुष चरित्रहरूले परम्परागत सामन्तवादी उत्पीडनकारी पितृसत्तात्मक चिन्तन र व्यवहारलाई आत्मसात् गरेका छन् र त्यसको मारमा निरीह नारी बुहारी परेकी छे। यसरी पितृसत्तात्मक समाजमा नारी अस्मिता र पहिचानमाथि हुने र हुँदै आएको उक्त प्रकारको लैङ्गिक शक्तिसम्बन्ध र उत्पीडनको प्रतिनिधित्व यस कथामा भएको छ।

निष्कर्ष

माधवलाल कर्माचार्यको *मनैजति परेपछि* (२००९) कथासङ्ग्रहका कथामा नारी र पुरुषको भूमिकाका पात्रको लैङ्गिक सम्बन्ध पारिवारिक र कौटुम्बिक रहेको छ। पुरुषमुखी लैङ्गिक सम्बन्ध र पितृसत्ताकै केन्द्रमा लैङ्गिक विचारधारा प्रतिनिधित्व गराइएको उल्लिखित कथाहरूमा वैरभावपूर्ण लैङ्गिक सम्बन्ध, नकारात्मक लैङ्गिक भूमिका, परम्परागत पितृसत्ता, हिंसा र आपराधीकरणको चित्रण गरिएको छ। निम्न वर्गीय पुरुष र नारीचरित्रका सन्दर्भबाट यी कथामा लैङ्गिक समस्या प्रस्तुत भएको छ। लैङ्गिक समस्याको मूल कारकका रूपमा पितृसत्तागत अहम् र दम्भ रहेको छ। यी कथामा मानिसको प्राकृतिक लिङ्गका विपरीत सामाजिक, सांस्कृतिक आधारमा निर्मित विभेदकारी लैङ्गिक सम्बन्ध स्थापित भएको छ। यी कथामा तत्कालीन पितृसत्तात्मक सामन्तवादी विमर्शात्मक संरचनामा रहेको पुरुषको गलत चिन्तन, रूढि, अन्धविश्वास र कतिपय परम्परागत सांस्कृतिक मान्यताहरूले पनि नारी र पुरुषको सम्बन्धमा असमानता ल्याउन भरथेग गरेको देखिन्छ। विश्लेष्य कथामा पारिवारिक र सामाजिक क्षेत्रमा परम्पराले तय गरेका लैङ्गिक सम्बन्धका आधारहरू नारीका विपक्षमा भएका कारणले पनि लैङ्गिक सम्बन्धमा समाता आउन सकेको छैन। उत्पादनका साधन, वितरण प्रणाली र श्रमको मूल्य निर्धारणमा नारीको सहभागिता शून्य भएकाले नारीहरूको अवस्था अधीनस्थ बनेका कारण तत्कालीन समाजको लैङ्गिक सम्बन्ध असमानतापूर्ण थियो भन्ने निष्कर्ष प्रस्तुत छ। यी कथामा समाजमा स्थापित पुरुषवादी विमर्शात्मक संरचनाले पुरुषलाई वर्चस्वशाली र महिलालाई अधीनस्थ बनाएको देखाइएको छ। समग्रतः तत्कालीन समाजमा विद्यमान विभेदकारी अन्धविश्वास र रूढिले पनि नारी सत्ताका विपक्षमा आधार निर्माण गरेको तथ्य प्रस्तुत गरिएको उल्लिखित कथामा सामन्तवादी पितृसत्ताकै कारण तत्कालीन समाजमा लैङ्गिक अवस्था असमान, अमानवीय र असन्तुलित रहेको थियो भन्ने निष्कर्ष प्रस्तुत छ।

सन्दर्भसामग्री सूची

- आचार्य, बलराम (२०७४), *सामाजिक संस्था र प्रक्रियाको समाजशास्त्रीय विश्लेषण*, नेसनल बुक सेन्टर उप्रेती, सञ्जीव (२०६८), *सिद्धान्तका कुरा*, अक्षर क्रिएसन ।
- कर्माचार्य, माधवलाल (२००९), *मनैजति परेपछि*, नेपाली भाषा प्रचारक संघ ।
- खनाल, राजेन्द्र (२०७५), *लैङ्गिक समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग*, सनलाइट पब्लिकेसन ।
- गिरी, अमर (२०७०), *सांस्कृतिक अध्ययनका सैद्धान्तिक आधार र अवधारणा, भृकुटी* (सांस्कृतिक विशेषाङ्क १९), पृ. ११-४६ ।
- गौतम, कृष्ण (२०७१), *उत्तरसिद्धान्त, भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन* ।
- पाण्डेय, ताराकान्त (२०७३), *मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र*, साभा प्रकाशन ।
- भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०६८), *लैङ्गिक समालोचना, राजेन्द्र सुवेदी र लक्ष्मणप्रसाद गौतम (सम्पा.)*, *रत्न वृहत् नेपाली समालोचना ग्रन्थ*, (पृ. २५७-२६३), रत्न पुस्तक भण्डार ।
- .....(२०७७), *सांस्कृतिक (वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय) अध्ययनको सिद्धान्त र नेपाली सन्दर्भ*, भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- .....(२०७०), *सांस्कृतिक अध्ययनका मूलभूत सिद्धान्तहरू, भृकुटी* (सांस्कृतिक विशेषाङ्क १९), पृ. ३३४-३६४ ।
- श्रेष्ठ, तारालाल (२०६८), *शक्ति, स्रष्टा र सबाल्टर्न*, डिस्कोर्स पब्लिकेसन ।
- Barker, C. (2000). *Cultural Studies : Theory and Practice*. Sage Publication.
- Faucult, M. (1980). *Power/Knowledge*, Pantheon.
- Gramsci, A. (1996). *Selections from the Prison Notebooks*, Hindi Edition, (translated by hoare and Geoffrey Nowell Smith), Orient Longman.
- Hall, S. (1997). *Representation*, Sage Publication.